

СТЕПАН ПРОЦЮК

ТРАВАМ НЕ МОЖНА ПОМИРАТИ

Роман

«НАШ ФОРМАТ» · Київ · 2023

[Почитати опис, рецензію і купити можна на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

УДК 821.161.2'06-3П.6

П84

Процюк Степан

П84 Травам не можна помирати : роман. — К. : Наш Формат, 2023. — 208 с.

ISBN 978-617-8120-40-5 (паперове видання)

ISBN 978-617-8120-41-2 (електронне видання)

Київ 1970-х років. Перед нами постають долі «отруєних» радянським режимом людей: тих, хто пристосовується, пише оди вождам, співпрацює з кагебістами і не хоче «жертвувати граминкою свого спокою та відром олів'є». Українська нація вкотре на межі існування — вона задихається від удушливої мовчанки. Поодиноким голосам, які пробиваються крізь ідеологічну темряву, пришивають зраду батьківщині й навіть «психоз на ґрунті української мови». Очима різних героїв роману бачимо різну Україну, протистояння режиму та різну боротьбу за власну ідентичність.

Методи й практики, до яких удався радянський режим, нищачи людську особистість, напрочуд різноманітні й жаскі. Але й на тлі всього цього проростає паросток кохання. Та чи зможе воно розквітнути?

УДК 821.161.2'06-3П.6

ISBN 978-617-8120-40-5 (паперове видання)
ISBN 978-617-8120-41-2 (електронне видання)

Усі права застережено
© Степан Процюк, текст, 2017
© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання,
оригінал-макет, 2023

Привид матері ще пам'ятає Київ початку шістдесятих. У повітрі, перевтомленому від осанн найживішому із живих, безперервно щось відмирало. Ще кілька десятиліть тому батьки нинішніх столичних мешканців гинули від голоду.

А тепер почалися сімдесяті.

Здавалось би, що у всуціль байдужому вічному місті можуть ходити лише привиди замордованих у тюрмах і присипаних цементом на дні глибоких невидимих людському оку ям. Під світлом червоних зір нема тих, які не увірували б у магію щасливого нині й прекрасного завтра.

Тільки у глухий нічний час, десь поміж третьою і четвертою ранку, подалі від офіційного Хрещатика, скрадаються матері, які віддавали дітям у тридцять третьому свою кров, щоб ті не померли. Нічні жіночі силуети підповзають до квартир своїх діток, надіючись побачити там живих і здорових, насмоктаних материнської крові лікарів, інженерів, усяку гнилувату інтелігенцію та інших працівників неозорих символічних ланів.

Материнські привиди із назавжди відхлинутою від тіла кров'ю тими наркотичними ночами, коли на вулицях мало доблесних дружинників, переконуються, що їхні діти живі, хоча до смерті налякані та обережні навіть при найменшому звуку рідної мови. Тоді вони, їхні діти, відразу найжачуються і стають пильними. Перепрошую, *бдительными*.

Тоді їхні діти відчують напади спершу дивної, відтак дедалі більш звичної ненависті й погорди навіть до шелесту деяких приголосних своєї мови, навіть до окремих слів, які варто б нещадно виполювати зі свого вжитку, щоб ніхто не здогадався, що я, мамо,

лише завдяки тому, що вихлебтав усю твою кров у тридцять третьому, залишився жити.

Я, мамо, завжди переконую себе, особливо тихими ночами, після страшних снів, що ти померла, поступившись мені місцем, бо старобрядництво й каганцювання, вечорниці та веретена повинні були відійти в минуле разом із архаїчною мовою, яка символізувала все сільське, мамо, все відстале й недорозвинуте, тобто українське. Такий закон життя, наївна старушенціє...

Зрештою, ніхто ж не глумиться із твого трупа, матусю. Ти можеш вільно бродити нічними київськими вулицями — і наші доблесні органи, одержимі тоді нападами якогось химерного страху, вдають, що не бачать тебе. Вони вдають, мамо (як я тебе ще люблю і як я тебе вже ненавиджу!..), що не знають, як ти зазираєш у вікна квартир на різних поверхах. Вони навіть знають, що ти вмієш літати, мамо. І я це знаю, врятований тобою син.

Вони також відчувають щось подібне до мене. Вони знають, що ти, літаючи над нічною столицею, запалюєш деякі нестійкі серця ностальгією за архаїчним. І тимчасом як радянський народ, мамочко, вірний закону старшобратства великого російського народу, ті, яких спокушаєш, спершу починають протестувати: чому, до прикладу, поруч із «Тарас Шевченко» завжди стоїть першим «Олександр Пушкін»?

Вони починають говорити про якусь міфічну русифікацію, наче хтось забороняє їм калякати по-хахляцькому! Потім вони йдуть усе далі, відрікаючись від радянського способу життя і обростаючи вовчими шкурами, такими, як у їхніх заокеанських відщепенців, що мають руки по лікті у крові радянських людей!

Що ж ти, мачухо-мамо, шепчеш до їхніх вух? Дехто з них стає готовим навіть до смерті. Вони починають паплюжити радянські символи, радянську людину, всіляко розхвалюючи імперіалістичні задвірки за те, що там нібито є свобода для особистості.

Якої, запитується, ще треба свободи вам, бандерівські мерзотники? Ви не маєте даху над головою? Страждаєте від голоду, хоча любите верещати про український голодомор і сибірський холодомор? Не бачите на голубих екранах усіх переваг нашого способу життя?

Вас треба ізолювати від суспільства, як скажених собак і собачих, заражених трупною капіталістичною бацилою! Державні радянські органи безконечно добрі до вас! Я душив би вас своїми руками, бо ви нагадуєте мені щось таке безмежно болюче, моторошне, про яке я нічого, ніде й ніколи не хочу знати!

А тебе, мачухо/мамо, я люблю, коли ти танцюєш наші прекрасні танці, як-от плазунець, який свідчить про гнучкість і всерозуміння, коли ти співаєш пісень великого братнього народу, коли ти спиш і блаженно посміхаєшся! Тоді ти безпечна і зрозуміла. Але коли ти, мачухо, починаєш літати над нічним Києвом, як гоголівська відьма, я ненавиджу тебе всім своїм радянським серцем! Я готовий тоді не раз, а тричі, тридцять три рази відректися від тебе, назавжди забути твоє ім'я!

Ясні київські зорі байдужно зоріли своїми вродливими парсунами як на материнське плазування, так і на материнський лет нічними вулицями міста...

Олександр Світлий, попри вроджену рівновагу духу, мав дар (іще з юності) бачити коріння, звідки проростає малоросійство. Дихальні практики... розслаблення тіла... відстороненість від матеріального — це він потроху знає. Було й інше — майже розвідницьке вміння продиратися крізь інформаційну завісу. Але найперше — любов до мови й культури, що їх на очах нищив режим. У ліпшому разі вони були висміюваними.

Олександр згадував, як чув у Москві від одного прихильника заборони злісний анекдот навіть на слово «Україна»:

— Госпаді, пачему ти дал рускім всьо: ум, історію, паєтав, учьоних, а нам, хахлам, нічево?

— Я вам всьо ето давал!

— Кагда же?

— Кагда ви билі рускімі.

І чомусь згадувалася ганьба нашої історії — всі ті кирпичи-гнучкошиєнкови, вся та козацька старшина, ті гетьмани із захланною любов'ю до маєтностей і титулів, усі ті улєсливі та єлейні многогрішні й самоїловичі, всі ці лизоблюди й лизодупи перед московитами

та їхніми царями. Не могли нажертися маєтків, почали імітувати козацтво. Бо що може бути огидніше, ніж січовик із вірнопідданою пиною, який підмітає своїми широченними шароварами боярські й царські хорони, мовлялечки, чево ізволіце, барін прелюбезнейший?

А вдома доносили московитським служакам один на одного, розволочилися маєтками, розжирили, запливли естрогеном замість тестостерону... А москаль нищив усіх: і вірнопідданих пияків, і тих, які пробували протестувати, і родичів тих та інших.

Москаль не шкодував нікого й нічого. Доборолись і понадоносились аж до руйнування Січі... Олександр подумав, що козацька старшина найперше винна в недоформуванні нації, у недооцінці власних сил і героїв.

Це чорний бич українства — відчувати всередині таку недовіру й невіру у власні сили, таку збочену залюбленість у чуже, аж до культу з колінопреклонінням!!! Тоді малорос розщеплюється в іншому, поглинається Чужим, запопадливо та єлейно дякує, більше не відчуваючи зневаги своєї великої Матері.

І не змогли переламати цього угодицтва та вузькоголовості ні Петро Конашевич-Сагайдачний, ні Дорошенко, ні Мазепа, ні інші державники, яких постійно підкидала доля, щоб те українство не розчинилося в хаосі й дифузії світової історії, як цукор у гарячому чаї...

Майже завжди — не змогли, злякалися, не вистачило розуму, перехитрили самі себе.

І майже ніколи — наважилися, поборили власні лінощі та хутірське грошолобство, стали аскетами, будуючи державу й відкидаючи особисті відчуття.

І все ж Олександр був готовий жити з тим розумінням, вільним від будь-яких ілюзій, ніби наше малоросійство кудись щезне чи трансформується в любов.

Згадав Лесине: *Не поет, хто забуває про страшні народні рани.* Сіпнувся. Се ж ті самі козацькі старшини, лише перенесені на кілька століть уперед і запотребовані на короткий час нащадками комісарів! А ще ті премії, ті ресторани «Еней» із копійками за їдло й питво, ті тонни поетичної макулатури, за яку платять. І ті окремі збірки, за які ув'язнюють...

Ох, ці письменники, ці Бажанові сліпці... Ресторанні підспівувачі Червоного Панегіричного Хору, пасивні педерасти компартії. Олександр любив і ненавидів їх, розумів і зневажав водночас. Хочуть слави і грошей, як повії. Зрештою, слово «повія» можна застосувати й до чоловіків.

Так готові запродуватись, аби лиш купували, аби був попит! Не думають про душу, заласні тварюки, кельнери із собачими очима, повними вірнопідданства!.. Скотинюки трикляті, невже ніколи не згадують про Підмогильного й Зерова, Плужника й Курбаса!? Може, не привчені думати, може, червона зірка все виколола своїми п'ятьма гострокутниками, залишивши тільки порожнечу, де гуляє страх?

Як усе на очах дрібніє там, де раніше ступала лапа гігантів, де бродили літературні шаблезубі тигри! Тепер, на тій вулиці Орджонікідзе, купецькі інтриги та підлабузницький срач перед сильними, боротьба за невеликі гонорари, за місце для видання своїх недолугих книжечок, макулатури для плебсу!

Ця спілчанська рать із її диханням Леніним і тихим, на печі, захватом перед Шевченком, ці прибиті роздвоєнським психозом Бажанові сліпці... Бо вони — нещасні каліки:

ці вражені гедонізмом музики,
ці істероїдні переростки, яким так не поталанило із часом,
ці онаністи свого таланту,
ці дрібні гендлярі своїм, іноді великим, хистом,
ці галерники й розпинали найдорожчого, що у них є,
ці моторошні самокастри,
ці ненажери з безрозмірними шлунками,
наливайки і випивайли з бичачими сечовиками,
ці лицарі з витонченими шестикрилими душами...

Ці літературні хлібороби, орачі в різних жанрах, товсті жінці пафосних саг та епосів про найкращу у світі владу Рад, усіх тих правд і кривд, артемів гармашів та прапорonoсців нової доби... Вони залишили у своїх нетлінках українську мову, але витягнули з неї душу.

Ці юродиві драматурги, що оспівували в 1933-му *мільйони сонячних днів*... Ці поети, що шаманили й шамкали ленініаною, шваркотили бровастим генсеком і чесними комуністами, які давно були вистріляні чи якими угноєно соловецьку землю...

Вони перепродували купцям-пропагандистам свої витвори, особливо ті, що мали відбиток літературного таланту, який насправді є імморальним, поза добром і злом. А купці — шпарко і рвійно! — труїли тими агітками школярські голови, засовуючи той наркотик усією п'ятірнею до мозку.

І так бродить на полицях бібліотек і в шкільних хрестоматіях, від сторінки до сторінки, муміфікований трупик української мови, упряжений у лубкового плуга, гнаний придуркуватим від переляку погоничем та підпертий сентиментальним хлопчиком Помагаєм. А може, то бич Божий очищує і мордує наш народ із його набухлими від непосильної праці венами та чистенькими від алкоголю артеріями?

Може, той трупик — іще не труп? І, як чаша святого Грааля, він і далі захищає від остаточного виродження наше символічне серце, що ось-ось покотиться під улюлюкання й регіт до пролетарських ніг у залізних чоботях:

— Чавк! Чвирк! Чвак!

Як вони чекають цього чавкання, цих судом, цього передсмертного стогону нашого серця...

Не діждуться.

Олександр попростував до Золотих воріт. Вони додавали йому в ті хвилини зневіри терпіння, яке виходило за межі людських можливостей. Може, це були не Золоті ворота, а велика Мати, яка вибрала Олександера й супроводжувала на шляху, піднімаючи там, де вже було несила встати й піти далі...

2

Максим Томиленко вже кілька літ відчував, що не завжди хоче жити. Він не хоче жити так, як пропонує державна машина. На кожному кроці висять ідоли на портретах, яким треба поклонятися.

Із міст і сіл роблять величезну червону церкву. А звичайні церкви закривають.

Максим не пам'ятає свого батька. Він загинув під час війни, яку всі чомусь називають Великою Вітчизняною. Але чим вона велика? Загинув Максимів батько, старі чоловіки он кажуть, що Сталін (його так само називали та й зараз багато хто називає «великий»); якщо всі навколо «великі» керманичі, починаючи від першого секретаря обкому, то чому їхня сім'я часто не має що їсти, хоч батько загинув, захищаючи Батьківщину?) дорóгу до великої (знову це слово, колючки б його покололи!) перемоги вимостив трупами простих солдатів.

Був якось поділився сумнівами з учителем історії, так той заметушився, очі забігали перелякано, мовби Максим збирався його душити:

— Ти остав, хлопче, таке балакаєш, панімаєш? А то загребуть! Перестань ото колотить воду, панімаш, у ступі... Да хто ти такий, щоб оце, панімаш?.. Брось оце такі бесіди! Давай пакаместь договорімося: я нічево не слихав, панімаш, ти нічево не казав. А то начувайся! — ще пригрозив.

Максим згадав: у їхній Джмелівці ходили чутки, що в тридцять третьому році вчителева мати збожеволіла і з'їла молодшу дочку, а сина залишила... Це ж Київщина, тут був голод, кажуть старші люди — і так перелякано оглядаються, мовби це вони його принесли, той голод. І ще тим старшим тоді переважно трусяться руки, ніби згадки про голод викликають таку суцільну рукотрусильню...

Що з тим переляканим учителем трапилося, ніхто достеменно не знав. Він був десь зник із села на кілька літ. А недавно появився, почав оце вчить історії. Дарма Максим йому це казав, бо вчитель вживав слово «великий» до радянської влади по двадцять разів за сорок п'ять хвилин уроку... Не треба було йому нічого говорити — однак не зрозуміє.

Але вже пізно. Нічого, людина не вовк. Та й учитель, певно, не вовк.

Мама залишилися з ним. У селі трохи з нього сміялися, бо, коли була найменша можливість, Максим любив дивитися на небо, прочитувати вигадливі візерунки руху хмар, які постійно мінялися.

Максим бачив у тому спогляданні свій порятунок. Хмари мають свободу — вони стають то шпильчастими вежами, то полем, яким прогулюється принцеса у срібних черевичках, то денною хатинкою, де засинає місяць.

Максим хотів би, щоб навколишнє життя також було вільнішим. Якось так дивно — адже всі помирають. Тоді навіщо люди закайдають людей, придумуючи якісь червоні царства й червоні церкви? Таж усі все одно помруть! Хіба не легше жити радісно, коли люди всміхаються одне до одного. Максиму казали, що таке життя існує у країнах Західної Європи. Вільне і щасливе, без ідолопоклоніння, з повагою до людини.

Коли тут культ червоної зірки — там культ живої людини.

Усі все одно помруть. Максим це затамив занадто рано й занадто міцно. Він не бачить навколо ні радісних лиць, ні щасливих усмішок. Усе це існує хіба що на книжкових обкладинках, де жовтенята проколюють своє серце зображеннями Леніна чи то зірочкою, а піонери душать себе пов'язкою, тобто галстуком. Невже так у цілому світі? Тоді для чого зранку прокидатися?

...місяць так гарно колише вночі... може, місяцеві зі своїми срібними тонкими руками прокрадаються ночами до людських осель, насмерть заціловуючи найкрасивіших хлопчиків на злиденних ліжечках... палко й жаско до навдивовижу п'янкої перевтоми лижуть вуста вибраним ними найкрасивішим сільським дівчаткам, готуючи тих дівчаток для великої місячної жертви...

...кожен десятий вродливий юнак із блідим лицем, на якому відбита нічна краса місяця, повинен віддати свою кров до довгої темної трубки... віддати, щоб ця кров через вуста місяцевен плавно перетікала до великого місячного Серця... а це навдивовижу жорстоке Серце, байдуже до гірких сліз зацілованих хлопчиків та дівчаток, буде розбухати і п'яно цвісти, надихаючи до розквітань дивні нічні сади, де іноді, кажуть, бродять силуети закатованих поцілунками юнаків та юнок...

Максим закінчив школу під косим поглядом учителя історії та директора. Вдома несолодко. Старша сестра живе в Києві, треба й собі туди подаватися.

Мама все плачуть:

— Що оце ти, Максимку, все сидиш та щось пишеш? Подивися на Миколу, брата. Шукає заробітку, про хазяйство думає. Що з тобою, дитино моя? Ті стішата, що їх записуєш, чи прогують тебе?

— Які стішата, мамо?

— Думаєш, я не знаю? Я читала даже дещо. Таке непонятне мені, а що вже сумне, Господи, як печаль на порозі!

— Та не печальтеся, мамо. Все буде добре, — широко всміхався її наймолодший мазунчик.

Мама поволі замовкала. Вони знали таємницю. Максим не міг бути таким, як його старший брат, бо в нього був інший тато, палкий, незрозумілий, ніби вийшов з іншого людського тіста... Так уже трапилося, довго оце і згадувать... Та й навіщо вередить душу? Але де вони тепер, і Григорій, її законний чоловік, і Ахад, тато Максима?.. Вона, певно, подвійна вдова, чорна вдова, Боже, із темним тягарем на совісті.

Чоловік був на фронті... ні звістки, ні чутки... Ахад появився в селі як якийсь місяць посеред дня або сонце посеред глибокої ночі... вона ще питала його, що означає його ім'я. «Ахад — єдиний!» — дотепер стоїть у вухах, згадується часто... він приходив кілька разів, рідний, жаданий, найдорожчий... а потім його забрали із села... казали, що він був політичним... вона більше не бачила Ахада, але через якийсь час зрозуміла, що носить дитину... тепер дивиться на Максимка і згадує його справжнього батька...

А Григорій так і не повернувся... вже пройшло сімнадцять годочків... нема ні одного, ні другого... вона оце сама дітей виховує... вже не шукала собі нікого, хоча сваталися... не хоче... все здається, що або колись уночі Григорій стукне у вікно, або Ахад тихо підкрадеться, питаючи з нетутешньою вимовою, як то він робив: «Валюсю, чи здорова, чорноброва?..» Колись іще дуже боялася, що прийдуть обидва — через день або в один день, однієї горобиної ночі... а потім уб'ють її, а самі постріляються, покалічаться...

Але не приходив ні один, ні другий... Бувало, рипіла хвіртка, не раз і не десять вона вибігала з мокрим серцем та мокрими очима... завжди було щось інше...

МАМА НЕ ЗНАЛА, що Максимові говорили, мовляв, у нього інший батько, ніж у його старших брата й сестри. Але він це сприймав надивовижу відсторонено, без болю й образи, ніби птаха, яка залетіла до Джмелівки із химерного острова, де молоді орли цілуються із трирукими людьми, де ластівка випиває маленьку срібну чарочку на брудершафт із сумирним великим ведмедиком, де навіть курка солодко розгулює срібною травною дивного острова в золотій короні...

Вдавалося не думати ні про батька, ні про дядька. Думки про людей не додають кругозору, міркував Максим, адже ми не можемо залізти в голову іншій людині: може, вона хоче отруїти пів світу або викрасти в нас останні гроші, як недавно хтось украв усі невеликі мамині заощадження...

Якщо вже мати пристрасть, то до чогось позалюдського й солодкого, у западинах якого можна розчинити болі.

...ось величезний степ, що кудись утікає в нескінченність і знову повертається степом... він забирає людей у темні печери, населені чорними покірними тваринами й людиноїдами... у тих печерах людські серця Хтось перековує на інші серця... А пізніше під дикий бій ритуальних барабанів перекованих виводять у степ, де вже заздалегідь возведена статуя (а може, то він — живий, але застиглий і медитативний бог) Будди. Пов'язаних і перекованих кидають під ноги великому Будді, світло серця якого запалює смолоскипи цілим світом... Лик Будди світиться, оновлюється... Дивне нове світло, що несе порятунок від кумачевих стягів, стоїть над українським степом...

Хлопець думав про нове й дивне світло на окраїнах робітничого Києва, де старша сестра мала кімнатку в гуртожитку. Школа закінчена, у Джмелівці нема чого робить.

Кілька днів тому мама благословили, щиро перехрестивши його: — Кращої тобі долі, дитино! — і заридали.

Максим ще ніколи не бачив, щоб мати плакали. Завжди були стриманими, мовчазними. Інколи не без того, щоб слізка прокотилась, але це можна було списати на жіночу перечуленість. А тут...

Мамою почало тіпати від нахлинутого болю, мовби вона побачила щось заборонене.

Він невміло заспокоював. Мати раптом якось застигли. Складки їхніх губ виломилась у некрасивій траурній гримасі.

Але ж усе добре. Він уже в Києві, у сестри. Сестра його любить.

3

Здавалося, що Київ мертвий. Десь, посеред снігів, сиділи окремі інакодумці. Їхнє життя, переслідування їхніх рідних, їхні смерті не мали жодного відгуку в людських серцях. Майже жодного. У майже серцях.

У 1968 році Василь Макух на Хрещатику облив себе бензином. Біль був такий страшний, що... Із палаючого тіла, яке бачили сотні людей, лише передсмертна душа кричала в пітьму київського дня:

— Хай живе вільна Україна!

П'яте листопада. Навколо — портрети Політбюро ЦК КПРС, масштабна підготовка до п'ятдесят перших роковин *великої жовтневої соціалістичної революції*.

— Геть із Чехословаччини! — крик у байдуже столичне небо.

Міліціанти не могли загасити на тілі вогонь.

— Слава Україні! — ще встиг крикнути смолоскип.

Ніхто не відповів йому. Перехожі думали, що це якийсь божевільний. Знову деякі язики заплескотили про бандерівців — адже неспроста почути на Хрещатику українську мову не із сільських уст. Знову опричники заговорили про те, що треба бути пильними. Вкотре посипалися покайальницькі статті, вибиті із жертв разом із серцем.

Самоспалювальник, казали, помер у лікарні, не приходячи до тями. Хоча можна повірити людям з органів: вони насправду хотіли його врятувати — щоб розкрутити справу про нову націоналістичну організацію. Через кілька днів його рідній сестрі Парасці на Львівщині відбивали печінки, домагаючись свідчень. Невдовзі її не стало.

І, окрім інформації в «голосах», більше ніде й ніколи не згадували про осінній смолоскип. Ніхто. Нізащо.

...тільки до одного хлопчика, який тоді прогулювався Хрещатиком із мамою та бабусею і все бачив, остовпілий, у снах почав приходити той чоловік... хлопчик поволі зацікавився, що насправді означало те «Хай живе вільна Україна!»... а далі розпочалася інша історія його столичної сім'ї в сьомому коліні, де раніше ніхто й нізачо не долучався навіть до думок про народ під знаком синьожовтого колося...

Поетові Крилатому мали нині вручати Шевченківську премію. Поет Крислатий отримав її трохи швидше. Кажуть, що Крислатий учив Крилатого, як можна водночас носити і Богові свічку, і чортові кочергу.

Час такий, казав Крислатий Крилатому, що невідомо, де опинишся завтра, а більшовики прийшли назавжди.

Крилатий щось в'яло заперечував. Він спершу ніяк не міг повірити у вдихання Леніна замість повітря.

Крислатий умів вишивати сорочки строф червоними і чорними візерунками. Вмів писати про новий світ, який творять комуністи чистими руками. Він тихо казав Крилатому про дві віри і два серця.

Крилатого долали сумніви, що його зрозуміють усі порядні люди.

Крислатий казав, що шлях кожного великого поета не потребує доконечного розуміння. І додавав, що не можуть усі сісти до тюрми, бо зникне Україна, а людський суд є нічим для вічності.

Поволі Крилатий згоджувався, в'яло киваючи головою, особливо з тим, що він є великим поетом. У його віршах почав підводитися (із-за золотого стола комунізму) для довгих промов козак. Видать, той козак був запорозьким, хоча Крилатий завбачливо не вказував його географічні маркери.

Олександр Світлий знав, що не потрапить на вручення премії. А якби і трапилося диво, то йому там не дадуть сказати слова. Він навіть не міг допіру потрапити на зустріч із Крилатим до Спілки. Світлий хотів вручити йому листа. Поштою відсилати — перехоплять кагебісти, відсилати на Орджонікідзе, 2 — тим паче перехоплять. Єдиним способом було вручити листа в руки. Чи прочитає? Навряд...

Крилатий не допустить до власної свідомості навіть думки про якийсь переступ. Він зберігає українську культуру! А ті радикали, ті націоналісти лише каламутять воду й не дають народові жити тихим спокійним існуванням над берегами вічної ріки, сиріч Дніпра! Вони програли, програли! Треба змиритись із програшем і рятувати ті ошмаття культури, які ще маємо! Мова має звучати з високих трибун. Радикали не розуміють, що якби не Крислатий, не жменька інших чудових поетів, та й, чого там гріха таїти, не він, Крилатий, то цієї мови вже майже не існувало б у Києві! А він, Крилатий, її зберегатиме будь-яким способом, братиме на свою душу неоднозначні вчинки, лише щоб вона була, мова його мами і прадіда, який підвівся б із могили, якби Крилатий заговорив по-російськи!

Усе — тільки не власне зросійщення... (можна, щоправда, у магазинах, на вулицях, де його не знають, не привертати уваги до мовного питання, не політизувати його; зате при виступах, в аудиторіях українська обов'язкова. Крилатий недолюблював словосполучу «рідна мова», бо бачив і тут політику: в СРСР усі мови народів-братів є рідними; принаймні слід їх, кагебістів, присипляти, що він, Крилатий, так думає, хоча насправді... але кому то треба знати, що є насправді?).

Він, Крилатий, повного забуття не переступить. Тому не треба лізти в його душу всіляким відщепенцям, що втратили тверезу оцінку ситуації, живучи відсвітами кривих заокеанських дзеркал!.. Їх зрозуміти неважко, зате вони ніяк не можуть зрозуміти його, Крилатого! Дехто ще й руки не подає при випадкових зустрічах. Подумаєш, потрібна та рука, як не приший кобилі хвіст...

Коли Світлий спробував зайти до Спілки за годину заздалегідь, одразу наштотхнувся на запитання придверного служачки:

— Ваш спілчанський квиток!?

— Нема. Я не у Спілці.

— Сюди вхід тільки за квитками!

— Коли ж я хотів би послухати вірші шановного Крилатого, — пробував хитрувати, наче прохач милостині.

— Усі хотіли б Крилатого! Або покажуйте квиток, або забирайтеся звідси, бо зараз покличу міліцію!

Олександр мовчав.

— Якби зараз хтось із наших спілчанських генералів, яких я знаю, поручився за вас, то я, так і будь, пропущу. Знає вас хтось?

— Ні. А без квитка не дозволено любити літературу?

— Не положено.

— Любити літературу?

— Не положено.

— Ви солдафон!

— Мужчина, ви так багато говорите! Може, ви бомбу принесли — звідки мені знать?

Діалог ставав безглуздим. Довелося відійти. У вухах стояло «Усі хотіли б Крилатого! хотіли б Крилатого! Крилатого! -того! -ого!»...

Олександр ішов униз до Хрещатика. Люди сміялися. Їли морозиво «Гломбір». Навколо лунала суцільна російська мова.

— Ведь ваш язык уже умер. Да был ли он когда-то?

— Говорить по-українски? Кто же любит ссать против ветра?

— Ніхто. Ніде. Ніколи. Нізащо.

— Да яка різниця, яким язиком уминать ковбаси? Важно, щоб вони були, ті ковбаси, ті сала, ті капченості... Сало їв, із салом спав, салом укривався, ух!

«Мертві», — почало переслідувати слово. Вони мертві. Труп.

Від вулиці Кірова на всю Україну просочується трупний запах.

4

Ніколай Івановіч Дурбачов повернувся зі службового відрядження до Дніпропетровська в задумливому, невластивому для офіцера служби безпеки настрої.

Тяжело это всё, однако... Нехай танцюють собі малороси (ліпше під наглядом, на московських сценах) свого гопака, замітаючи широченними шароварами (щоб матня добре була, ха-ха, провітрена! щоб не смерділо поблизу нашої радянської еліти хохлацьким потом і малоруським духом!) сцени радянських урядів, клоаки радянських установ, туалети для радянської людини. А після гопака